

JURAJ DOLNÍK – OSVIETENÝ SLOVENSKÝ LINGVISTA 20. – 21. STOROČIA¹

OLGA ORGOŇOVÁ

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

ORGOŇOVÁ, Oľga: Juraj Dolník – enlightened Slovak linguist of the 20th and 21st centuries. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2023, Vol. 74, No. 2, pp. 407–420.

Abstract: Juraj Dolník belongs to the most notable Slovak linguists, next to Ján Horecký (1920 – 2006) or Jozef Mistrik (1921 – 2000). His research areas comprise mainly general linguistics, Slovak studies and German studies. In the synchronic Slovak studies, he has devoted himself thoroughly to the study of lexicology, as well as to individual aspects of cultural stylistics, sociolinguistics and linguistic pragmatics. His ideas about the linguistic culture have become significant stimuli for the Slovak linguistic and cultural theory and language counseling practice. He has also laid the theoretical foundations for studies of linguistic otherness in the Slovak linguistic environment. As a distinguished professor emeritus, he authored a modern trilogy about language and society (2017 – 2021), thus providing further conspicuous methodological and theoretical inspirations for Slovak linguistics, and, in a wider context, also for Slavic linguistics of the 21st century.

Keywords: Juraj Dolník, language usage, pragmatized linguistics, cultural linguistics, xenolinguistics, sociolinguistics

1. ÚVOD

Juraj Dolník (*20. 8. 1942) patrí do galérie špičkových slovenských lingvistov, akými boli Ján Horecký (1920 – 2006) či Jozef Mistrik (1921 – 2000). Študoval v rokoch 1959 – 1964 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovenský jazyk a nemecký jazyk a táto odborná profilácia sa zreteľne vryla do následnej celoživotnej odbornej kariéry. Je metodológ jazykovedy, všeobecný jazykovedec, slovakista i germanista a nie je mu vzdialená ani filozofia jazyka. V synchronnej slovakistike sa dôkladnejšie venoval lexikológii, osobitne lexikálnej sémantike, ale aj dynamike morfológie či aspektom kultúrnej štylistiky, sociolingvistiky či lingvistickej pragmatiky. Jeho jazykovokultúrne myšlienky sa stali významným stimulom slovenskej lingvokulturologickej teórie, ale aj jazykovoporaďskej praxe. Je rovnako vedecky produktívny samostatne, ale aj ako „tímový hráč“.

Jeho ťažiskové idey lingvistických bádání sa týkajú sémantiky jazyka, slovnej zásoby spisovného jazyka, jazykovej kultúry, lingvistickej pragmatiky (a osobitne xeno-

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0111/20 *Komunikačná kultúra v graduálnej demokratizovanej spoločnosti*.

lingvistiky), všeobecnej jazykovedy, spätosti jazyka s kultúrou a metodologických prístupov ku skúmaniu jazyka. Charakterizuje ich predovšetkým fenomén interdisciplinárnej ukotvenosti predmetu lingvistiky v širšej optike (najmä) humanitných a sociálnych vied, inklinácia k explanáciám rečovej praxe (v komplementarite k systému jazyka) a zdôrazňovanie „užitočnosti“ aspektov inkluzívnej jazykovedy slúžiacej širokej verejnosti, nielen lingvistom. Jeho vedecké idey našli prostredníctvom pedagogického pôsobenia a doma i v zahraničí publikovaných monografií, učebníc či štúdií búrlivú odozvu na domácej lingvistickej scéne, ako aj množstvo stúpencov v slovanských krajinách, podobne ako u popredných lingvistov napríklad v Nemecku, Maďarsku či Rakúsku.

2. ODBORNÝ PROFIL PROFESORA DOLNÍKA

Profesor Dolník je činorodý a neúnavný pedagóg i vedec. Pedagogicky je činný od roku 1964, teda neuveriteľných 59 rokov. Vychoval stovky absolventov štúdia slovenského jazyka so zameraním na učiteľstvo, prípadne translatológiu, ako aj študentov jednodoborovej slovakistiky. S akademickou pôdou je spätý 48 rokov a jeho najdlhšie pôsobenie sa viaže na Katedru slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Tam pôsobí od roku 1985 (od roku 2007 doteraz ako emeritný profesor), v roku 1987 sa stal docentom, v roku 1991 doktorom vied (DrSc.) a v roku 1995 univerzitným profesorom.

Šesť akademických rokov súvisle hosťoval na zahraničnom pôsobisku – v rokoch 1991 – 1994 bol hosťujúci docent na Humboldtovej univerzite v Berlíne (Nemecko) a od roku 1994 do 1996 pôsobil ako hosťujúci profesor na tej istej univerzite. Kratšie zahraničné pedagogické presahy na Masarykovu univerzitu v Brne (ČR) či na Katolícku univerzitu v Piliscsabe (Maďarsko) podobne ako krátkodobé zahraničné prednáškové pobyty už absolvoval popri kmeňovom pôsobení na Slovensku – v Bratislave. Opakovane prednášal najmä na nemeckých univerzitách (v Lipsku, Mníchove, Drážďanoch či Regensburgu), ale napríklad aj v Budapešti v Maďarsku. Priebežne sa zúčastňoval na európskom vedeckom dianí tiež v rámci členstva v Societas Linguistica Europaea. O jeho významnom prieniku do vedeckého povedomia doma i v zahraničí svedčí aj údaj o ohlasoch na jeho tvorbu – aktuálne ich počet presahuje 2000 jednotiek a H-index má hodnotu 22.

Zmienku si zaslúžia profesorove aktivity spojené s jeho vedeckým renomé. Primárne viedol viacero funkčných období odborové komisie na prípravu študentov tretieho stupňa v odbore slovenský jazyk, všeobecná jazykoveda i germanistika na domácej fakulte. Participoval tiež na chode vedeckých rád niekoľkých akademických pracovísk. Okrem štvrtstoročného pôsobenia vo vedeckej rade vlastnej fakulty len o málo kratšie pôsobí vo Vedeckej rade Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Tiež bol členom vedeckých rád Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (Slovensko) či Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (Česká republika). Jedno funkčné obdobie pracoval vo „veľkej“ Vedeckej rade Univerzity Komenského.

Z vedeckej erudície profesora Juraja Dolníka profitovali, pravda, aj nepedagogické inštitúcie. Jednak pracoval pre Slovenskú akadémiu vied vo viacerých komisiách, alebo tiež ako člen Ústrednej jazykovej rady pri Ministerstve kultúry SR. Dodnes pôsobí ako plnohodnotný člen redakčných rád viacerých periodík – na Slovensku v redakcii lingvistických časopisov *Jazykovedný časopis* (Bratislava), *Slovenská reč* (Bratislava) či *Filologická revue* (Banská Bystrica) a následne *Nová filologická revue* (Banská Bystrica), v ČR ako člen redakčnej rady vedeckého časopisu *Slovo a slovesnost* (Praha) a do zániku časopisu pôsobil tiež ako zástupca šéfredaktora časopisu *Czech and Slovak Linguistic Review* (so sídlom v Olomouci). Takýto výpočet funkcií je obligátnou náležitosťou biografie, treba však zdôrazniť, že za naznačenými pozíciami stojí vedcova vysoko odborná sebareprezentačná, poradenská, posudzovateľská či diskusná činnosť. V nich boli zúročené originálne lingvistické (znalostné, kreatívne či koncepčné) kompetencie profesora Dolníka v prospech najmä slovenskej a slovanskej jazykovednej komunity. Jeho výnimočnú lingvistickú erudíciu si dodnes užívajú účastníci početných lingvistických konferencií, na ktoré ho organizátori pozývajú ako „key note speaker“ a celkového mentálneho „kouča“ rokovani.

Nižšie sa bude venovať pozornosť vedeckým dielam tejto špičkovej osobnosti slovenskej lingvistiky. Tie spravidla vznikali v rámci vedeckých grantových projektov, na ktorých profesor Dolník participoval od vzniku slovenskej Vedeckej grantovej agentúry (VEGA), v rámci ktorej realizoval takmer všetky svoje vedecké projekty s výnimkou posledného projektu *Sociálna inklúzia kultiváciou používania jazyka*. Ten sa aktuálne rieši pod egidou Agentúry na podporu výskumu a vývoja (APVV). Ide o dlhodobu nadväzujúce vedecké projekty, pričom vo väčšine z nich figuroval profesor ako kľúčový tvorca projektu, hlavný riešiteľ, koordinátor riešiteľského tímu a všestranný líder tímov. V snahe o dôslednosť sú tu zdokumentované:

1994 – 1996 projekt VEGA (MŠ SR) – *Slovenská lexikológia a frazeológia*; 1997 – 1999 projekt VEGA (MŠ SR) – *Princípy stavby, vývinu a fungovania jazyka*; 2000 – 2002 projekt VEGA (MŠ SR) – *Slovenský jazyk a komunikácia v súvislostiach*; 2003 – 2005 projekt VEGA (MŠ SR) – *Kognitívne vedy* (spoluriešiteľ; hlavný riešiteľ Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave); 2006 – 2008 projekt VEGA (MŠ SR) – *Explanačno-deskriptívna morfológia*; 2009 – 2011 projekt VEGA (MŠ SR) – *Slovenský jazyk a kultúra*; 2012 – 2014 projekt VEGA (MŠ SR) – *Cudzosť v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí*; 2015 – 2017 projekt VEGA (MŠ SR) – *Jazyk v sociálnej kultúre*.

Okrem toho spolupracoval spravidla ako zástupca hlavného riešiteľa na ďalších projektoch: 2005 – 2007 na projekte VEGA (MŠ SR) – *Štýl a kultúra*; 2008 – 2010 na projekte VEGA (MŠ SR) – *Racionalita a iracionalita v štýle*; 2011 – 2013 na projekte VEGA (MŠ SR) – *Diskurzívna analýza: porozumenie*; 2013 – 2015 na dopytovo orientovanom projekte Univerzitný vedecký park UK *Bioetické výzvy spoločnosti*, spolufinancovanom zo zdrojov EÚ; 2016 – 2019 na projekte VEGA (MŠ SR) – *Slo-*

venský jazyk v komunikačných formáciách; 2020 – 2023 na projekte VEGA (MŠ SR) – *Komunikačná kultúra v graduálne demokratizovanej spoločnosti*. Ako vidno, profesor Dolník je čulým a neúnavným bádateľom a riešiteľom vedeckých projektov dodnes. Excelentne tak napĺňa rolu emeritného profesora vymedzenú aj slovenským zákonom o vysokých školách.

Ako výstupy z výskumných projektov vznikli tri stovky vedeckých štúdií, konferenčných príspevkov, prednášok na domácej aj hostiteľskej pôde slovenských aj neslovenských univerzít. Synekdochicky za všetky aktivity tohto druhu, ktoré majú spravidla ráz „vernostnej“ (opakujúcej sa) prítomnosti na istých podujatiach, v istých periodikách a pod., hodno spomenúť účasť profesora Dolníka na letných školách slovenského jazyka pre cudzincov Studia Academica Slovaca (SAS). Na nich participuje každoročne od svojho pracovného etablovania na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, teda v lete 2022 tam zaznela jeho 35. prednáška.²

Najviditeľnejšími, najucelenejšími a najhutnejšími výstupmi z naznačených vedeckých projektov sú, pravda, monografie. V prehľade ich vymenujem, pričom ich obsahové súradnice budú rozvinuté v nasledujúcej podkapitole.

1. *Lexikálna sémantika* (1990); 2. *Porovnávací opis lexikálnej zásoby* (1993) – spoluautor; 3. *Textová lingvistika* (1997) – spoluautor; 4. *Jazyk a hodnotenie* (1999); 5. *Základy lingvistiky* (1999); 6. *Spisovná slovenčina a jej používatelia* (2000); 7. *Lexikológia* (2003; 2. vydanie 2007); 8. *Princípy jazyka* (2003) – spoluautor; 9. *Spisovná slovenčina a jej problémy* (2007); 10. *Všeobecná jazykoveda* (2009; 2. vydanie 2013); 11. *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*

² Prehľadne ide o nasledovné prednášky, ktoré zazneli v jeho podaní a následne boli publikované v zborníkoch Studia Academica Slovaca: 1. Paronymá v slovenčine a ich štylistické využitie (1986); 2. Hodnotiace slová v slovenčine (1987); 3. Expresívna zložka slovnej zásoby (1988); 4. Svojrázne sémantické javy v lexike (1989); 5. Mnohovýznamové slová v slovenčine (1990); 6. České slová v slovenčine (1992); 7. Gramatika slovenčiny pre vyučovanie cudzincov (1993); 8. Prototypový prístup k lexikálnej jednotke (1994); 9. Slovenčina z hľadiska hodnotenia (výskumný program) (1995); 10. Diferenciácia teórie kultúry spisovnej slovenčiny (1997); 11. Jazyková kritika na Slovensku (1998); 12. Spisovná slovenčina a čeština (1999); 13. Vývin morfológie súčasnej spisovnej slovenčiny (prehľad zverejnených poznatkov) (2000); 14. Reálna spisovná slovenčina (2001); 15. Ohrozujú anglicizmy slovenčinu? (2002); 16. Jazyková politika a európska integrácia (2003); 17. Slovenský jazykový kodifikátor (2004); 18. Interpretácia emócií a citov prostredníctvom jazyka (ako interpretujú Slováci svoj hnev) – 2005; 19. Súčasný jazykovokultúrny svet Slovákov (2006); 20. Základ interkultúrneho porozumenia (2007); 21. Slováci v česko-maďarskom jazykovom kontexte (2008); 22. K slovenskej kultúrnej identite (2009); 23. Kultové objekty v slovenskom jazykovom prostredí (2010); 24. Jazyk, človek, kultúra, spoločnosť (2011); 25. Sociálne významy spisovnej slovenčiny (2012); 26. Čeština ako necudzí jazyk v slovenskom prostredí (2013); 27. Cudzošť v slovenskom prostredí (2014); 28. Kultúrno-jazykový obraz Slovákov v diele L. Štúra (2015); 29. Čo je cudzie spisovnej slovenčine? (2016); 30. Spisovný jazyk v sociálnom živote Slovákov (2017); 31. K jazykovým problémom Slovákov (2018); 32. Jazykový cit a um Slovákov (2019); 33. Hranice v jazykovom svete Slovákov (2020); 34. Slovenská jazyková vôľa (2021); 35. Polarity v spoločnosti, kultúra a jazyku (2022). Zborníky s fulltextami sú elektronicky dostupné tu: <https://zborniky.e-slovak.sk/>.

(2010); 12. *Jazyk – človek – kultúra* (2010); 13. *Sila jazyka* (2012); 14. *Cudzosť – jazyk – spoločnosť* (2015) – spoluautor; 15. *Jazyk v sociálnej kultúre* (2017); 16. *Jazyk v pragmatike* (2019); 17. *Jazyk v sociálnej praxi* (2021).

Obligátnou súčasťou tohto žánra je napokon náčrt ocenení, ktoré spečatujú odborné úspechy prezentovaného vedca. V prípade profesora Dolníka je namieste načrtnúť prehľad jeho cien, prémie a medailí. Pritom treba konštatovať, že sám nie je „lovcom“ takýchto trofejí. Sú to ocenenia, ktoré sa mu „pritrafili“. Spomeňme Striebornú medailu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (2007), Zlatú medailu Univerzity Komenského v Bratislave (2007), Prémium za vedeckú a odbornú literatúru za rok 2010 od Slovenského literárneho fondu (za publikáciu *Teória spisovného jazyka so zreteľom na slovenčinu*), Pamätnú medailu k 90. výročiu Filozofickej fakulty UK v Bratislave (2011), Veľkú striebornú medailu UK v Bratislave (2012), Veľkú medailu sv. Gorazda od Ministerstva školstva Slovenskej republiky (2014), Veľkú zlatú medailu UK v Bratislave (2017), Prémium za vedeckú a odbornú literatúru za rok 2017 od Slovenského literárneho fondu (za publikáciu *Jazyk v sociálnej kultúre*) a Pamätnú medailu k 100. výročiu Filozofickej fakulty UK v Bratislave (2022). Ako vedúci špičkového vedeckého tímu *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach* (jediného tímu so zameraním na slovenský jazyk z 37 špičkových tímov na slovenských univerzitách) prevzal v roku 2015 od rektora Univerzity Komenského v Bratislave kolektívnu Striebornú medailu UK v Bratislave. Od roku 2014 je tiež držiteľom titulu Doctor honoris causa Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Mesto Šamorín, ktorého je profesor Dolník dlhoročným obyvateľom, mu udelilo v roku 2016 cenu Pro Urbe ako osobnosti reprezentujúcej svoje mesto výnimočnou tvorivou vedeckou a publikačnou činnosťou a tiež pedagogickou činnosťou.

3. VEDECKÉ IDEY PROFESORA DOLNÍKA

3.1 Všeobecné východiská

„Formálne“ či štruktúrne ukazovatele biografickej povahy, aké boli uplatnené v predošlej podkapitole (napríklad prehľad a počty pôsobísk, projektov, výstupov, ocenení), sú konvenciami vymedzené „očakávania“ o aspektoch bytia osobnosti a v istých prípadoch môžu spieť aj k skresľujúcim obrazom na báze danej prezentácie. Kvantita niekedy nemusí byť vyvážená kvalitou. To rozhodne nie je prípad predstavovaného profesora, skromného a poctivého „antiexhibicionistu“ a „antikariéristu“, ktorého osobnostné dispozície vylučujú akékoľvek účelové („pragmatické“) počínanie. Predsa Rorthyho pojem „pragmatizmus“ a iné filozofické idey od Sokrata s Platónom (inkorporované v koncepte dvoch jazykových svetov – jazyka a reči) cez Aristotela (v koncepte o kategóriách) po Wittgensteina (v koncepte o jednosvetovom nazeraní na jazyk ako vec zmyslovo vnímateľnej jazykovej činnosti), stoja v centre jeho vedeckých úvah o jazyku v inštitucionálnom kontexte aj v každodennom bytí.

Nazeraním na činnosť jazyka v praxi, teda v reči, profesor Dolník rozširuje záber slovenskej lingvistiky a posúva výskumy od tradičných a v 20. storočí na Slovensku prakticky „monopolných“ systémových reflexívno-logických skúmaní abstraktného konštruktu jazyka k pragmaticko-komunikačným bádaniám živej rečovej činnosti. Zdôrazňujem, že ide o rozširovanie záberu, nie o „nahrádzanie“ predmetu skúmaní jazyka skúmaním reči.³ Upozorňuje na ich komplementaritu, nabáda na následné konfrontácie zistení obojakých skúmaní a pripomína, že výskum sa nemá zastaviť pri objektívnych deskripciách javov a faktov. Hľadá explanácie zmyslu štruktúrnych poznatkov pretavovaných do praktických aplikácií v rôznych komunikačných situáciách v súkromí aj na verejnosti a vice versa. Poukazuje na dôležitosť interpretácií (aj) intuitívneho fungovania jazyka v sociálnom a kultúrnom kontexte. Ako metodológ a všeobecný jazykovedec súčasne upozorňuje na voľbu adekvátnej metodológie skúmaní vhodnej pre kvalitatívne (empirické), antiscientistické – subjektívizujúce pragmatické sondáže (Dolník 2010a, s. 57 – 61).

Sám pritom neúnavne prispieva do lingvistického poznania originálnymi a progresívnymi námetmi a spôsobmi ich uchopovania. Zachováva pritom stratégiu „nepodávania hotových poznatkov, uzavretých definícií a striktných klasifikácií“ (Orgoňová – Dolník 2010, s. 7). V duchu Wittgensteinovej filozofie jazyka, ako aj ideí jazykového relativizmu sa vyhýba riziku obmedzovania svojho vlastného vnímania výlučne na optiku preskriptívnych jazykových kategórií.⁴ Pripomína pritom Wittgensteinovu maximu: „Nemysli, ale dívaj sa!“ a vysvetľuje, že myslenie vedie k jednotiacim abstrakciám a príklonu k ideálnym (dokonalým) vzorom. Tak dochádza ku kognitívnemu „dosadzovaniu“ prvkov, ktoré v jazyku chceme vidieť, nie k odkrývaniu tých, ktoré tam reálne fungujú (hoci aj ako nepravidelnosti, reálne odklony od očakávaných noriem) (Dolník 2012, s. 138 – 139).

Cestou tohto wittgensteinovského odkazu (z teórie tzv. „jazykových hier“, ktorá zahŕňa hry každodenného dorozumievania spätého s množstvom gramaticky „nesprávnych“ viet) tak upriamuje pozornosť na reálne javy aktuálne pozorovanej jazykovej činnosti (Dolník 2012). To nemôže mimochodom neevokovať súvis s ideami etnometodologickej konverzačnej analýzy, so skúmaniami konverzačných porúch či

³ Máme tu spolu s J. Dolníkom na pamäti konštatovanie G. Helbiga, že v lingvistike po komunikačno-pragmatickom obrate má ísť o progres od jednostrannosti nazerania na jazykové javy k úsiliu o skúmanie spolupôsobenia jazyka ako systémového javu a reči ako komunikačného javu (Helbig 1991, s. 280 – 281).

⁴ Všimneme si rozdielnosť vnímaní väzby *napadlo ma* v zmysle *,dostal/a som nápad‘*. Z hľadiska uzavretých striktných predpisov ide o deklarovанú chybu, nespisovné spojenie s dôvetkom, že „napadnúť ma môže len zvier“... dodajme, že aj iná násilnícka bytosť. Ako správna alternatíva sa v kodifikačnej norme predpisujú spojenia *zišlo mi na um, dostal/a som nápad, skrslo mi v hlave, preblesklo mi hlavou* (porov. <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/6321/>). Z hľadiska otvorenej interpretácie J. Dolníka možno ale považovať toto spojenie za príklad fiktívnej analógie, ktorá stojí v základe metafory. V tejto optike je teda jazyková forma *napadlo ma* obrazné metaforické spojenie. To legitimizuje prejavy reálnej jazykovej praxe, v ktorých dlhodobo pretrváva používanie tejto vyjadrovacej alternatívy.

variácií preferovaných a nepreferovaných reakcií účastníkov dialógov. Sám uplatňuje tieto konštitutívne stratégie skúmaní nielen na materinský slovenský jazyk, ale rozširuje svoj záber aj do medzijazykového a medzikultúrneho priestoru.

Na scénu tak vstupuje fenomén skúmaní zaobchádzania s inakosťou/cudzosťou používateľmi jazyka v rôznych kultúrach a spoločenstvách a jeho úvahy objavujúce sa menej či viac pregnantne v prácach od roku 2010 vyúsťujú do monografie o xenolingvistike (Dolník a kol. 2015). Ide o výstup z kolektívneho výskumného projektu *Cudzosť v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí* (porov. vyššie) pod jeho vedením. Súčasne vo všetkých publikáciách Juraj Dolník berie ohľad na svojich adresátov, ponecháva im priestor na slobodné interpretačné „zmocňovanie sa“ ním pertraktovaných tém, aby sa konfrontovali s jeho úvahami a naznačovanými cestami riešení a vo svojich interpretáciách čítaných diel prinášali následne produkty vlastnej kognitívnej práce (porov. aj Orgoňová – Dolník 2010, s. 43).

V nasledujúcich podkapitolách sa upriami pozornosť na tri kľúčové lingvistické „areály“, ktoré predstavil vo svojich vedeckých dielach tento špičkový slovenský lingvista. Sú síce zredukovaným, ale predsa reprezentatívnym náčrtom jeho vedeckej produkcie. Reč bude o pragmatizovanej lingvistike, o kultúrnej lingvistike (osobitne sa treba pristaviť pri jeho pohľade na jazykovokultúrnu teóriu spisovného jazyka ako stimule pre jazykové poradenstvo, pre kodifikátorov a tiež pre aplikačnú pedagogickú či translatologickú prax), xenolingvistike a o sociálnej lingvistike.

3.2 Používanie jazyka; pragmatizovaná lingvistika

Leitmotívom všeobecnojazykovedných prác profesora Dolníka je pohľad na jazyk ako živý organizmus v rukách používateľov, ako na dynamické súčno formované v spontánnych aj intenčných komunikačných procesoch v akomodačno-asimilačnej rovnováhe. (To implikuje predstavu, že štandardne ide o interakčnú situáciu vzájomne sa vyvažujúcich interaktantov v procese jazykovej činnosti, emergentne generujúcej dialógy.) Jazyk označuje prírodovedným termínom ako „descendenta“ (potomka) človeka ako prírodnej a súčasne kolektívnej – v konvenciách ukotvenej – bytosti (Dolník 2017).

Používateľ jazyka (tvorca či interpret) zaobchádza s jazykom v záujme uspokojovania svojich potrieb. Pritom nejestvuje správne či nesprávne používanie jazyka, „existuje iba používanie v súlade s praxou alebo odklonom od nej, čo môže znamenať jazykovú hru nového druhu“ (Dolník 2012, s. 140).⁵ Originalita jeho úvah je nesporne podporená širokospektrálnym inšpiračným záberom na prírodné vedy, filozo-

⁵ Táto wittgensteinovská idea je dobrou východiskovou oporou uvažovania napríklad o reči nadnárodných spoločností (porov. Faragulová, 2013, s. 259 – 273) či o komunikácii na sociálnych sieťach (porov. Homoláč a kol, 2022). V prvom prípade ide v slovenskom kontexte o konštatovanie používania hybridného útvaru „slovgličtiny“, v druhom o miešanie semiotických sústav a kreovanie multimodálnych komunikátov. Hodné je nadviazať na idey J. Dolníka a zamyslieť sa, o aké jazykové hry, alias inovácie v týchto prípadoch ide.

fiu, sociológiu, psychológiu, kulturológiu či na ďalšie humanitné, spoločenské, ale aj prírodné vedy. Transponovaním filozofických, prírodovedných, kulturológických a iných vedných ideí do jazykovedy sa v nazeraní na jazyk/rečovú činnosť otvárajú jemu i jeho interpretom nové perspektívy.

V citovanej práci z roku 2012 je venovaný priestor „človekotvornej“ sile jazyka ako sile, ktorá humanizuje bytosť formujúcu sa na človeka. Z prírodovedného myšlienkového pozadia sa nazerá na človeka ako na tvora, ktorému evolúcia „pridelila rolu interpreta“ a z filozofickej hermeneutickej pozície zasa ako na bytosť „impregnovanú interpretáciou“ (Dolník 2012, s. 30). Príspevkom Juraja Dolníka do tohto vedeckého diskurzu o antropotvornej sile jazyka z pozície jazykovedy je výklad interakcie človeka so svetom v medziľudskej komunikácii cestou interpretácie. [V podhúbí je myšlienka: V interakcii musím mať ujasnené jednak svoje potreby a ciele (Dolník 2012, s. 61), jednak musím rozumieť cieľom a zámerom svojho interaktanta – porov. aj Dolník 2010a, s. 61 –, aby som následne smeroval/a k ich zosúladeniu.] Optimálna interpretácia zámerov, cieľov (explicitne vyjadrených – priamych či nepriamych, ale aj implicitných) je teda predpokladom optimálnej interakcie s okolím.

Náčrtom mechanizmu protointerpretácie s oporou v štvorcovom modeli komunikácie psychológa F. Schulza von Thun (2005) dáva náš autor svojmu recipientovi návod, ako tvoriť vlastné interpretácie. Súčasne mu dáva podporu, aby optimálne rekonštruoval a následne dokázal pochopiť interpretačnú prácu partnerov v dialogickom reťazci replík a následne im prispôboval svoje ďalšie príspevky do konverzácie. *Princíp interpretačnej optimality* (na báze rekonštrukcie vecnej dimenzie prejavu, ako aj jeho sebaaprezenačnej dimenzie, apelovej dimenzie a vzťahovej dimenzie) je jedným z vkladov profesora Dolníka do slovenskej pragmatizovanej lingvistiky.

Rovnako užitočné pre adresáta jeho prác sú výklady o *pragmatizovanom chápaní lexikálneho významu*. Idey o pragmatizovanom lexikálnom význame ako význame obsahujúcom v bežnom podaní okrem abstraktných „nevyhnutných a dostatočných“ relevantných parametrov aj údaje konvenčnej povahy prameniace z empirie, z každodennej praxe bežných ľudí (porov. pojmy prototyp a stereotyp) sú vitálnym stimulom pre lexikografov.

3.3 Kultúrna lingvistika a xenolingvistika

Vedeckému nazeraniu na jazyk v poslednom decéniu na Slovensku výdatne slúžia ako kognitívna inšpirácia lingvokulturológické idey J. Dolníka (2010a; 2010b; 2012; 2017; 2019; 2021). Princípiálny stimul spočíva v koncentrácii pozornosti na človeka ako kultúrnej bytosti, geneticky disponovanej na interpretačné uchopovanie výsekov sveta. Človek ako *homo loquens* – človek hovoriaci – verbálne (ale aj neverbálne) reaguje na stimuly prostredia v duchu uspokojovania svojich potrieb. V zmysle svojich chápaní diania (ktoré sú aproximatívne, nie exaktné) reprodukuje obraz vonkajšieho sveta a ako sociabilná bytosť v interakciách s inými subjektmi konštruuje, koprodukuje aktualizovanú realitu (Dolník 2010a, s. 72 – 78).

Vzhľadom na štylistiku je zaujímavé Dolníkovu chápanie tzv. *kultúrneho štýlu* na vytváranie spomínaného (kultúrneho) obrazu vonkajšieho sveta v texte. Autor nezabúda usúvzťažniť „pole pôsobnosti“ tohto štýlu s tradičným jazykovým štýlom, pričom oba náhľady komplementárne štruktúrujú text. Doslova to formuluje takto: „Kým pri jazykovej štylizácii textu máme na mysli len ponuky daného jazyka, selekciu z nich vzhľadom na relevantné faktory vzniku textu (štýlotvorné činitele), pri kultúrnom štýle textu myslíme na (...) zaobchádzanie so sociofaktami, artefaktami a mentefaktami“ ako jednotkami sociálnej, vecnej a duchovnej kultúry (Dolník 2010a, s. 125).⁶ Nejde tak len o spôsob používania jazyka, ale súčasne aj o spôsob autorského stvárnenia aspektov kultúry. Kultúrna štylizácia spomenutých faktov sveta sa stáva ponukou, ako recipovať fakty a ich významy ukotvené v diskurze.

Osobitne stimulatívne sú idey o jazykovokultúrnej teórii spisovného jazyka ako inšpirácii nielen pre kodifikátorov, ale aj pre praktických používateľov jazyka. Totiž kým poslaním tradičnej jazykovej kultúry funkčného štrukturalizmu B. Havránka bolo vedomé teoretické pestovanie spisovného jazyka (čiže intervencie), profesor Dolník preferuje neuvedomené, prirodzené kultivovanie jazyka na základe intuitívnych znalostí používateľov. Svoju inklináciu k takejto ceste kultivácie jazyka spája s demokratizáciou spisovného jazyka, čiže s tým, že narastá počet používateľov vstupujúcich do verejnej komunikácie (často spontánne, bez pripraveného textu).

To posúva chápanie spisovného jazyka, ktorý sa už neviaže na nejaké osobitné príležitosti, ale je normálnou súčasťou väčšinovej sociálnej interakcie členov národného superkolektívu v najrozličnejších oblastiach. Tým sa fungovanie spisovného jazyka približuje k fungovaniu „ľudového jazyka“. To znamená, že spisovný jazyk netreba teoreticky pestovať, preferuje sa prirodzený (inštinktoivný) mechanizmus jeho kultivácie na báze prirodzenej jazykovej kompetencie používateľa. Prípustná by mala byť variantnosť s prípadným odporúčaním preferenčnej voľby prostriedkov⁷ (Dolník 2012, s. 175 – 188; Dolník 2010a, s. 197 – 203; Dolník 2010b).

V kontexte globalizovaného sveta s tendenciou stierania hraníc medzi špeciickými kultúrami a ich atribútmi rozširuje Juraj Dolník záber od kultúrnej lingvistiky všeobecne na aspekty takejto lingvistiky v interkultúrnom zábere. Dáva tak priestor na etablovanie unikátnej disciplíny *xenolingvistiky*. Model pre ňu nachá-

⁶ Pod *artefaktami* sa rozumie škála referenčných objektov danej kultúry. V nej sú konkrétne objekty praktického života, ako aj abstraktné objekty späté s vyššími potrebami a záujmami. *Sociofakty* špecifikuje J. Dolník ako štruktúry konania v rozličných oblastiach sociálnej činnosti. Sú to teda štandardizované konania v inštitúciách aj v súkromí, počas sviatkov a pod. *Mentefakty* sú idey, názory, presvedčenia, hodnoty, ale aj predsudky a stereotypy ustálené v diskurzoch ako isté spôsoby hovorenia, písania vyvolávajúce isté spôsoby myslenia a následného vyjadrovania (Dolník, 2010a s. 126 – 127).

⁷ V súvisi s „inštinktoivným“ mechanizmom kultivácie odporúča J. Dolník „vpúšťať“ do kodifikácie to, čo v komunikácii prevláda a pretrváva, teda čo je životaschopné. Ak sa v praktickej komunikácii objavujú aj alternatívne možnosti (*vitajte v IKEA/v IKEI; budeme sa sústreďiť/sústredíme sa; prechod/priechod...*), netreba sa umelo brániť variantnosti.

dza v ideách xenológie (zrodenej v Nemecku v 70. rokoch 20. storočia) ako vedy o rešpektovaní najmä kultúrnej cudzosti (napríklad cudzosti tureckej menšiny v Nemecku).

Oporné idey xenológie transponuje do xenolingvistiky ako náuky o vzťahu medzi vlastným a „nie vlastným“. Jeho uvažovanie nadväzuje na už známe idey o interpretácii, pričom vysvetľuje, že *cudzost'* (cudzorodý prvok v jazyku i mimo neho) je *inakost' interpretovaná* ako „nebezpečná“, neprijateľná. Situáciu problematizuje, pravda, elitami či mocensky navodzovaná *pragmatizovaná cudzost'*, kde sa – v prípade jazyka – regulatívne, preskripcie navodzuje „správne“ zaobchádzanie s cudzorodými (jazykovými) prvkami. Takým zaobchádzaním môže byť puristické „ochraňovanie“ slovenčiny pred anglicizmami či bohemizmami či pred „nesystémovými“ gramatickými javmi (neohýbanie, nepridávanie slovotvorných koncoviek napríklad v ženských priezviskách a pod.). Takáto hodnotiaca reakcia cudzosti ako nevhodnosti teda vedie k exklúzii, kým pozitívne hodnotená cudzost' (jazykovými príkladmi môžu byť cudzie krstné mená slovenských detí ako *Anette, Salma, Dexter*) sú v jazyku tolerované a prijaté, zaobchádza sa s nimi inkluzívne.

Ponorom do myšlienok hlavného autora kolektívnej monografie *Cudzost' – jazyk – spoločnosť* (2015) má recipient možnosť zoznámiť sa s ďalšími súčasťami a súvislosťami disciplíny. Z uhla nazerania z pozície (synchronnej) xenolingvistiky možno napríklad vysvetľovať fungovanie jazykových ideológií a ich dosah na jazykové poradenstvo. V „hre“ je škála riešení od preskriptívneho odmietania cudzorodých jazykových prvkov v jazyku po ich liberálne akceptovanie a otváranie priestoru pre jazykové inovácie v mene rozmanitosti a variability.

Práca s kľúčovými ideami J. Dolníka o cudzosti v zmysle *inakosti* je nesporne aj vítaným kognitívnym vkladom k uplatňovaniu tzv. „jazykovej citlivosti“ aj v kontexte antidiskriminácie sociálnych menšín (etnických, rasových, rodových či menšiny so špeciálnymi zdravotnými potrebami) – porov. inštitucionálne pertraktované „vhodné“ vz. „nevhodné“ slová (*transrodová osoba* nie „transka“; *osoba so špeciálnymi potrebami* nie „hendikepovaný“; *domov sociálnych služieb* nie „starobinec“ ani „domov dôchodcov“; *väčšinová/menšinová populácia* nie „bieli/čierni/farební“ atď.). V tomto kontexte Juraj Dolník však nezabúda upozorňovať na rozdiely medzi reflexívno-logickým idealizujúcim riešením a pragmaticko-komunikačným realistickým riešením. Kladie si (aj nám) pritom otázku, či jazykové konštrukty citlivých výrazov sú postačujúce na eliminovanie sociálnej diskriminácie či intolerancie.

Napokon v xenolingvistickej teórii J. Dolníka sa venuje pozornosť faktu, že komunikant ako príslušník istej society (na pracovisku, v záujmovom zoskupení, v rodine a pod.) môže dospieť od akceptovania kolektívnych (väčšinových) riešení svojej komunity k autonómnej voľbe vlastných postupov a riešení. Juraj Dolník takúto autonomizáciu považuje za normálnu a aj na tomto mieste povzbudzuje svojich recipientov na pestovanie svojho jazykového sebavedomia a na smerovanie k autonómnemu uvažovaniu, hodnoteniu „problémov“ a následnému konaniu.

Autorove xenolingvistické úvahy sa dajú zúročiť aj v súvislosti s uvažovaním o variete národného jazyka uplatňovanej v nadnárodných firmách (porov. napríklad firmy ako Dell, Hewlett-Packard, Würth, IBM Slovensko a iné). Ide o hybridizovaný útvar, ktorý možno v slovenskom kontexte označiť ako „slovglish“. Fenomén prítomnosti a fungovania takejto podoby slovenského národného jazyka je nesporný, postoje k nemu mapovala a píše o nich v roku 2013 a 2016 A. Faragulová (Faragulová 2013, s. 259 – 273; Faragulová 2016, s. 122 – 134). Pritom možno uvažovať o spätnom vplyve jazykovej praxe na stratifikáciu jazyka. Jestvujúca najpríbuznejšia subvarieta profesionálnej reči viac súvisí s odborným vyjadrovaním než s xenizovaným vyjadrovaním typu *Bookni mi roomu, idem na call* (Faragulová 2013, s. 259 – 273), a teda nateraz podoba jazyka nadnárodných firiem nie je v štruktúre národného jazyka zreflektovaná.

Xenolingvistické úvahy o regulatívnom aj spontánnom zaobchádzaní s cudzostťou sú slovenským vstupom do problematiky. V myšlienkovom svete Juraja Dolníka plynule prerastajú do úvah o jazykovej podpore sociálnej inklúzie v kontexte radikálnej demokratizácie či liberalizácie spoločnosti digitálnej éry. Ako bolo naznačené, z pozície recipientov týchto stimulov nachádzame ďalšie inšpirácie k otázke reflektovania „cudzostných“ podôb hybridnej reči nadnárodných firiem v stratifikácii národného jazyka.

3.4 Sociálna lingvistika

V poslednej „trilógii“ profesora Dolníka (Dolník 2017; 2019; 2021) je jeho pozornosť zaoštrovaná na vzťah jazyka a spoločnosti. Pristavím sa pri úvahe venovanej jazykovej situácii ako sieti kultúrnych celkov. Tá totiž ukazuje par excellence, že aj jazykoveda môže byť spoločensky „užitočná“ a aj jazykovedec môže byť „radcom“ v širšom rozsahu a nad rámec priestoru, čo mu vymedzujú jazykové poradne. V kapitole sa osvetľuje, že jazyková situácia zahŕňa typické správanie a konanie členov spoločnosti so zreteľom na jazykový poriadok. Jazykový poriadok evokuje, že nejde o rovnocenné formy správania, ale o hierarchizovaný konštrukt, v ktorom spravidla dominuje spisovnojazyková formácia na čele s kodifikačnou elitou.

Autor približuje konkrétny kontext jazykovej situácie na Slovensku v historickom kontexte tak, že výsledkom konfigurácií rozličných postojov vzdelancov ku konsenzuálnemu konštituovaniu spisovného jazyka Slovákov sa stala kultúrna stredoslovenčina. S kodifikáciou spisovnej slovenčiny sa dospelo k spisovnojazykovej kultúre, ktorá sa zakladá na podriaďovaní používateľov moci kodifikátora. Táto kultúra, ktorej používatelia akceptovali moc kodifikácie, sa reprodukuje dodnes. Až potiaľ je reč o tradičnom dosahu fungovania jazykovedcov ako preskriptorov, ktorí (jednosmerne) usmerňujú verejnosť, ako sa má jazykovo „zdokonaľovať“, resp. zbavovať nedostatkov v jazykovom vyjadrovaní.

Vyššie pri jazykovokultúrnych úvahách bolo signalizované, že jazyková situácia sa dá riešiť aj ináč. Inšpiratívny je postreh o možnosti modulovania jazykovej

situácie kritériom cudzosti (chápanej ako väčšinovou komunitou interpretovaná inakosť). Kultúrna cudzosť či sociálna cudzosť môže byť spúšťačom marginalizácie prípadne až exklúzie osôb či aj skupín society (o cudzosti píše J. Dolník už skôr v kolektívnej monografii *Cudzosť – jazyk – spoločnosť* v roku 2015, teda čitateľ je na tento náhľad do istej miery pripravený). Takýto pohľad na jazykovú situáciu potom autor adekvátne prepája s reflektovaním xenosituácie v príslušnom prostredí. Sám to ilustruje na kultúrno-sociálnej cudzosti Rómov v slovenskej spoločnosti. Tí na báze ich jazykového bytia (Slováci nerozumejú ich jazyku), ale aj ich etnických návykov evokujúcich „nepriateľnosť“ vo vzťahu k prototypickej, väčšinovej komunite Rómov sú hodnotení majoritou ako okrajová zložka jazykovej situácie na Slovensku. To príslušnú jazykovú komunitu za hranicami „spisovnojazykového spoločenstva“ segreguje, znevýhodňuje, stigmatizuje. Úlohou pragmatizovanej jazykovedy je tomu predchádzať.

Recipienti nájdu v knihe veľmi užitočné originálne informácie o koncepte sociovedeckej komunikácie, o ktorých autor parciálne referoval už v čiastkových štúdiách adresovaných lingvistom v *Slovenskej reči* (2016), ale aj širšej spoločensko-vednej komunite napríklad v zborníku *Bioetické výzvy a súčasnosť* (2015). J. Dolník upozorňuje na to, ako sa z jednej strany zvyšuje vedecká gramotnosť laickej verejnosti a z druhej strany senzibilita vedcov vo vzťahu k praktickému životu, a teda sa rozvíja interakcia vedy a verejnosti v prospech oboch strán. Autor tento postreh usúvzťažňuje jednak s intenzifikovaním demokratizácie vzťahu vedy a society, jednak sociovedeckú komunikáciu usúvzťažňuje s nesmierne dôležitou a vo všetkých sociokomunikačných procesoch prítomnou ideou rovnovážnosti.

Práve rovnovážna aktivita expertov aj „obyčajných ľudí“ (= neelity), ktorú nesporne vnímame pri pertraktovaní vecí verejných, akými sú v sociálnom kontexte otázky istých aspektov súčasného spôsobu života (spojených napríklad s príklonom či odmietaním verejnosti aj expertov mnohých bioetických výzev, napríklad konzumácie GMO potravín, klonovania živých organizmov, darcovstva orgánov a pod.), by mala byť normalitou. Tieto úvahy o sociálnom bytí majú, pravda, analógiu v jazykovom bytí. Súčasťou „partnersky“ interakčne ponímanej sociovedeckej komunikácie je aj komunikácia o jazyku (jazykovedcov s nejakými jazykovedcami v jazykovej praxi).⁸ Tieto originálne pojmy a reflexie J. Dolníka poskytujú myšlienkovú oporu pri orientácii v problematike sociálnej kultúry v spätosti s jazykom a podporujú úsilie o hlbšie porozumenie tomu, čo sa deje v sociálnych interakciách. Stávajú sa aj výzvou na vysporiadanie sa s „inakosťou“ multimodálnej reči sociálnych sietí (nielen) na Slovensku.

⁸ Tento priestor už istý čas vyplňajú občiansko-vedecké projekty. V súvisi s jazykovedou je to konkrétne participatívna jazykoveda alebo laická jazykoveda (porov. Saicová Římalová 2020, s. 24 – 35; Orgoňová 2022, s. 185 – 195).

4. ZÁVER

Profesor Juraj Dolník je jedným z pilierov slovenskej jazykovedy. Myšlienkovým bohatstvom ukotveným v jeho vedeckej tvorbe štedro obdaril slovenský lingvistický diskurz. Jeho vedecké idey zohľadňujú fakt demokratizácie verejnej komunikácie a koncentrujú sa v koncepte liberalizovanej podoby jazykovedy. V nej má kľúčové miesto používateľ jazyka ako integrálna súčasť kultúry a sociokomunikačnej praxe. Koncepty, ktoré svojou solidne explánovanou teóriou prezentuje, sú originálne a presahujú slovenské hranice. Zostáva zaželať si, aby sa tomuto lingvistickému bohatstvu (prevažne publikovanému v slovenčine) dostávalo natrvalo náležitej odozvy z domova aj zo zahraničia.

Bibliografia

- DOLNÍK, Juraj (2010a): *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava: Kalligram. 220 s.
- DOLNÍK, Juraj (2010b): *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 300 s.
- DOLNÍK, Juraj (2012): *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram. 366 s.
- DOLNÍK, Juraj (2013): *Všeobecná jazykoveda*. 2. rozšir. vyd. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 432 s.
- DOLNÍK, Juraj a kol. (2015): *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava: Iris. 315 s.
- DOLNÍK, Juraj (2016): Komunikačné formácie. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 67, č. 3, s. 195 – 206.
- DOLNÍK, Juraj (2017): *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 246 s.
- DOLNÍK, Juraj (2019): *Jazyk v pragmatike*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 198 s.
- DOLNÍK, Juraj (2021): *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 219 s.
- FARAGULOVÁ, Alena (2013): Xenologický pohľad na vnímanie cudzosti v rámci firemných kultúr zahraničných korporácií na Slovensku. In: *Slovenská reč*, roč. 78, č. 5, s. 259 – 273.
- FARAGULOVÁ, Alena (2016): *Cudzosť – jazyk – Slováci*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 152 s.
- HELBIG, Gerhard (1991): *Vývoj jazykovedy po roce 1970*. Praha: Academia. 304 s.
- HOMOLÁČ, Jiří a kol. (2022): *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Praha: Academia. 375 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj (2010): *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 229 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga (2022): Občianska veda v službách lingvistiky na ceste k sociálnej inklúzii s podporou jazyka. In: V. Kováčová (ed.): *Aspekty literárnovedné a jazykovedné*. 5. Ružomberok: Verbum. s. 180 – 195.

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie (2020): Laická jazykověda. In: *Časopis pro moderní filologii*, roč. 102, č. 1, s. 24 – 35.

SCHULZ VON THUN, Friedmann (2005): *Jak spolu komunikujeme? Překonávání nesnází při dorozumívání*. Praha: Grada. 200 s.